

งานช่างศิลป์ไทย

จิตรกรรมไทย หุ่นและหัวโขน
สลักหนังใหญ่และหนังตะลุง
เครื่องไม้จำหลัก ห่อหุ้มโลหะไทย
บุตุบโลหะไทย

สำนัก
พิมพ์คดี

งานช่างศิลป์ไทย

จิตรกรรมไทย หุ่นและหัวโขน
สลักหนังใหญ่และหนังตะลุง เครื่องไม้จำหลัก
หล่อโลหะไทย บุตุนโลหะไทย

งานช่างศิลป์ไทย
จิตรกรรมไทย หุ่นและหัวโขน
สลักหนังใหญ่และหนังตะลุง เครื่องไม้จำหลัก
งานหล่อโลหะไทย ขุดขี้โลหะไทย

สำนัก
พิมพ์ **คดี**

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

งานช่างศิลป์ไทย : จิตรกรรมไทย หุ่นและหัวโขน สลักหนังใหญ่และหนังตะลุง เครื่องไม้จำหลัก
หล่อโลหะไทย บุตุณโลหะไทย.-- กรุงเทพฯ : แสงแดดเพื่อนเด็ก (คติ), 2555.
240 หน้า.

1. ศิลปกรรม--ไทย. I. ชื่อเรื่อง.
700.09593
ISBN 978-616-7705-52-1

**งานช่างศิลป์ไทย : จิตรกรรมไทย หุ่นและหัวโขน สลักหนังใหญ่และหนังตะลุง
เครื่องไม้จำหลัก หล่อโลหะไทย บุตุณโลหะไทย**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๕

จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๓๙๐ บาท

สงวนลิขสิทธิ์เรื่องและภาพโดย © บริษัท สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก จำกัด
ห้ามลอกเลียนหรือนำภาพไปใช้ไม่ว่าส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือ นอกจากได้รับอนุญาต

สำนัก
พิมพ์

คติ
อยู่ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก จำกัด

คณะผู้จัดทำ

กรรมการผู้จัดการ นิดดา หงษ์วิวัฒน์

ผู้จัดการทั่วไปและผู้จัดการฝ่ายผลิต น่าน หงษ์วิวัฒน์

ผู้จัดการฝ่ายการตลาด ปราณี พงษ์พันธ์

ที่ปรึกษาฝ่ายผลิต จิรนนท์ ทับเนียม

บรรณาธิการเล่ม นิดดา หงษ์วิวัฒน์

กองบรรณาธิการ ธานินทร์ ทิพย์ยางค์

พิสูจน์อักษร ธานินทร์ ทิพย์ยางค์

บรรณาธิการศิลป์ ตฤย์ หงษ์วิวัฒน์

ศิลปกรรม นุชนาถ ทวีทรัพย์

ฝ่ายการตลาด บุญเจริญ หมั่นศรี, ฉัตรชัย กางมันต์

ฝ่ายการเงิน ชลธิชา อ่วมด้วง, วรณีย์ ทองสม, มลิวรรณ เจนจบ

หัวหน้าสายส่ง ชญาชัย พยอ

ฝ่ายผลิต นภาพกร ขำชัยภูมิ, กนกวรรณ สอนสุคนธ์

แยกสี บริษัท สแกนอาร์ต จำกัด โทร. ๐-๒๒๙๒-๐๒๗๙-๘๑

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด โทร. ๐-๒๔๐๑-๙๔๐๑

จัดจำหน่ายโดย บริษัท สำนักพิมพ์แสงแดด จำกัด

๓๒๐ ลาดพร้าว ๙๔ (ทาวน์ อิน ทาวน์) แขวงพลับพลา เขตวังทองหลาง กทม. ๑๐๓๑๐

สั่งซื้อหนังสือติดต่อฝ่ายการตลาด โทร. ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๔ ต่อ ๑๐๒-๑๑๐

แฟกซ์ ๐-๒๕๓๘-๑๔๙๙, ๐-๒๕๓๔-๔๔๑๕ e-mail : marketing@sangdad.com

ติดต่อฝ่ายบรรณาธิการสำนักพิมพ์ โทร. ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๔ ต่อ ๒๐๗ แฟกซ์ ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๑

e-mail : sdbooks@sangdad.com

จากสำนักพิมพ์

ช่าง คือผู้มีความรู้ความสามารถในเรื่องการประดิษฐ์คิดค้น การก่อสร้าง และการซ่อมแซมสิ่งต่างๆ ให้สวยงาม สะดวกสบาย และดีดังเดิม

ในอดีต ช่างหาได้มีอยู่มากมายเช่นในปัจจุบัน หากแต่เป็นกลุ่มผู้มีฝีมือทำงานศิลปะเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ เพื่อถวายเป็นพุทธรูปหรือถวายแด่องค์พระมหากษัตริย์ จนหลายคนเจริญก้าวหน้าในอาชีพ บ้างได้เข้ารับราชการในหน่วยงานที่เรียกว่า ช่างสิบหมู่ ที่ๆ รวบรวมช่าง งานช่างต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน เช่น ช่างเขียน ช่างสลัก ช่างหล่อ ช่างบุ ช่างปั้น และช่างหุ่น เป็นต้น ส่วนช่างบางคนอาจทำงานอิสระแบบ *เซลยัคดี* วิริมสร้างสรรค์งานในท้องถิ่น เพื่อหาเลี้ยงตนกับครอบครัว นับเป็นกลุ่มช่างที่มีความสามารถเช่นกัน

ดังนั้น ทั้งช่างและงานช่าง จึงเป็นเรื่องสำคัญ สร้างผลงานด้วยแรงกาย แรงบันดาลใจ และแรงหวัง ให้งานมีคุณภาพ ผู้นำไปใช้ได้ประสิทธิภาพ ก่อปรกัเกิด ความสวยงามคงอยู่ตราบนานเท่านาน

สำนักพิมพ์คติเล็งเห็นความสำคัญของงานช่างดังกล่าว จึงรวบรวมขึ้นภายใต้ชื่อ *งานช่างศิลป์ไทย* ซึ่งสร้างสรรค์งานประกอบไปด้วยงานจิตรกรรมไทย งานหุ่นและหัวโขน งานสลักหนังใหญ่และหนังตะลุง งานเครื่องไม้จำหลัก งานหล่อโลหะไทย และงานบุฉนวนโลหะไทย โดยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ท่านผู้อ่านจะได้รับแรงบันดาลใจ พร้อมกับการต่อยอดความรู้งานช่างศิลป์ไทย ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของชาติตลอดมา

นอกจากนั้น ยังหวังให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ได้เพิ่มพูนความรู้สำคัญ เป็นการศึกษา นอกตำราเรียน ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่า เป็นพื้นฐานรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้เป็นอย่างดี

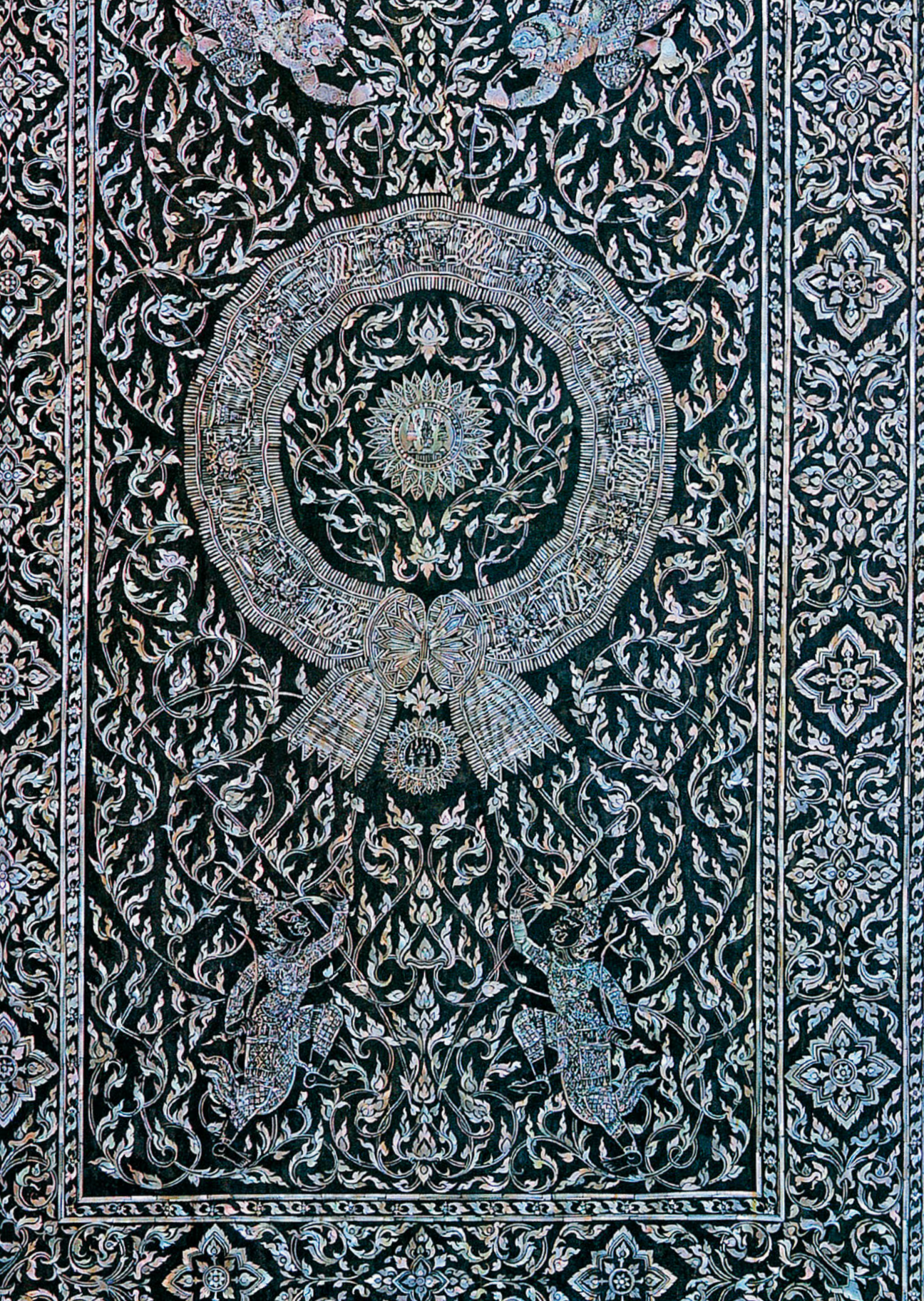
สำนักพิมพ์คติ

สิงหาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

บทนำ งานช่างศิลป์ไทย	๙
๑. งานจิตรกรรมไทย	๒๕
๒. งานหุ่นและหัวโขน	๗๗
๓. งานสลักหนังใหญ่และหนังตะลุง	๑๐๑
๔. งานเครื่องมือจำหลัก	๑๑๙
๕. งานหล่อโลหะไทย	๑๗๓
๖. งานบุตุณโลหะไทย	๒๐๕
บทส่งท้าย	๒๓๓
บรรณานุกรม	๒๓๖

บทนำ งานช่างศิลป์ไทย

บทนำ

งานช่างศิลป์ไทย

ประเทศไทยมีงานศิลปะทั้งดงามอยู่หลายประเภท แต่ละประเภทบ่งบอกถึงเอกลักษณ์เฉพาะ ความคิดสร้างสรรค์ และการผสมผสานร่วมกับศิลปะชาติอื่นได้อย่างลงตัว สิ่งเหล่านี้มิได้เกิดเพียงชั่วคืน หากมีการสั่งสม สืบสาน และสร้างเสริมกันมานับพันปี โดยผู้รังสรรค์งานได้รับคำยกย่องและเรียกกันว่า “ช่าง” หรือ “ช่างฝีมือ”

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้อธิบายความหมายของช่างฝีมือ (Artisan) คือ “ผู้ผลิตศิลปกรรมที่นำมาดูน่าใช้สอย เป็นอสังการ เป็นเครื่องประดับชีวิตของเราให้กินดีอยู่ดี” นอกจากนั้นท่านยังกล่าวไว้ด้วยว่า “...ผลิตภัณฑ์หรือสิ่งที่ทำเป็นอาชีพของช่างฝีมือนี้ เรียกว่า ศิลปะ อันเป็นผลเกิดจากฝีมือ ความสามารถ และรู้ค่าของช่างฝีมือผู้ปั้นเฉพาะตัวเป็นคนๆ ไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผลิตภัณฑ์หรือสิ่งที่ทำขึ้นไม่ใช่เป็นของที่ทำด้วยเครื่องจักร...”

ประเภทของช่างไทย

ปัจจุบันมีผู้แบ่งประเภทของช่างไทยไว้หลากหลาย แต่ที่น่าสนใจและกล่าวไว้อย่างเป็นระบบคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งแบ่งช่างออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

ช่างหลวง เป็นข้าราชการ ในอดีตทุกกรมกองจะมีช่างไว้ทำงานทั้งการก่อสร้างซ่อมแซม ประติมากรรม และคิดค้นสิ่งอำนวยความสะดวก

ช่างหลวงนี้ ถ้ามีความดีความชอบก็ได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่ง เช่น จากหัว-

หมื่นเป็นขุน หลวง พระ และพระยา ตามลำดับได้ แต่ทว่าผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้นนั้นเป็นของราชการ ช่างหลวงจึงมิใคร่ลงชื่อหรือประกาศตนแต่อย่างใด

ช่างวิเศษ หรือพระสงฆ์ผู้มีฝีมือเชิงช่าง สร้างสรรค์งานศิลปะเพื่อจรรโลงพระศาสนา ในอดีตถ้าวัดหลวงจำเป็นต้องบูรณะปฏิสังขรณ์ ราชการจะมอบหมายงานให้ช่างหลวงและเกณฑ์ราษฎรมาช่วย แต่วัดราษฎร์นั้น พระสงฆ์และพุทธบริษัทต้องบูรณะรักษาร่วมกัน พระสงฆ์ที่มีฝีมือเชิงช่าง ด้วยอาจเป็นช่างมาก่อนอุปสมบทหรือศึกษากับพระรูปอื่นๆ เรื่อยมา จึงเป็นช่างที่สร้างงานศิลปะ ทั้งสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และประณีตศิลป์ ภายในวัดอยู่เสมอ เป็นการทำถวายพุทธศาสนา ตั้งใจให้เจริญต่อไปชั่วกัลปาวสาน

ช่างเชลยศักดิ์ คือราษฎรทั่วไปที่มีฝีมือเชิงช่าง และอาศัยความรู้นี้หาเลี้ยงชีพ ช่างเชลยศักดิ์สามารถสร้างงานศิลปะตั้งแต่สถาปัตยกรรมไปจนถึงประณีตศิลป์ และถ้าฝีมือจัดเจนก็อาจเข้ารับราชการเป็นช่างหลวงได้ด้วย

นอกจากคำกล่าวของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แล้ว ศาสตราจารย์วิบูลย์ ลิ้มเจริญธรรม ก็ได้กล่าวเพิ่มช่างไทยอีกหนึ่งประเภท คือ

ช่างพื้นบ้านพื้นเมือง ช่างท้องถิ่น มีฝีมือและความชำนาญงานช่างในถิ่นที่อยู่อาศัย รู้จักการใช้วัสดุที่หาได้ในระแวกนั้นมาสร้างงานศิลปะ เพื่อความสะดวกสบาย รองรับปัจจัยสี่ได้

(ภาพบน) ภาพจากสมุดข่อย วัดโชติการาม จังหวัดระยอง
(ภาพซ้าย) ภาพจิตรกรรมศิลปะล้านนา จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดเชียงใหม่

ช่างสิบหมู่

จากประเภทของช่างไทยช่างต้น มีช่างอีกประเภทหนึ่งที่คนไทยคุ้นเคย และได้ยินเสมอ คือ “ช่างสิบหมู่” ซึ่งเป็นชื่อเรียกกลุ่มช่างที่เป็นส่วนหนึ่งของช่างหลวง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระอักษรเรื่องช่างสิบหมู่ไว้ว่า

“ตามปรกติการปกครองเมืองสมัยโบราณ ย่อมจัดเป็นจุดสมมภ์ คือ กระทรวง เวียง วัง คลัง นา กระทรวงใดมีกิจจะต้องทำสิ่งซึ่งประกอบด้วยฝีมือช่าง ก็ต้องหาช่างชนิดที่ต้องการใช้มารวบรวมตั้งไว้เป็นกรมช่างในกระทรวงนั้นเพื่อใช้ จึงได้มีกรมช่างมากมายกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่างๆ หลายกระทรวงด้วยกัน ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสไว้ดังจะยกตัวอย่างให้เห็น เช่น กระทรวงวัง มีกรมทหารในเป็นกรมรักษาพระองค์ แต่มีกรมช่างทหารในขึ้นอยู่ในกรมทหารในนั้นอีกชั้นหนึ่ง เจ้ากรมเป็นที่หลวงประดิษฐนิเวศน์ เห็นได้ตามชื่อว่า มีหน้าที่ปลูกสร้างเรือนหลวงในพระราชนิเวศน์ คงมีขึ้นด้วยเหตุที่เจ้ากรมหรือปลัดกรมคนใดคนหนึ่ง ในกรมทหารในเป็นผู้เข้าใจในการปลูกสร้าง จึงตรัสใช้ ผู้รับสั่งนั้นก็ต้องเสาะหาช่างมาเป็นลูกมือ งานมากขึ้น ช่างมากขึ้น ก็ตั้งเป็นกรมทหารใน ยังกกรมมหาดเล็กก็มีกรมช่างมหาดเล็กเป็นกรมขึ้นอยู่อีกเหมือนกัน มีช่างเขียน ช่างปั้นและอื่นๆ อีกคล้ายกับกรมช่างสิบหมู่ นั่นก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินต้องพระราชประสงค์จะทำอะไรเล่นเป็นส่วนพระองค์ จึงรวบรวมช่างต่างๆ มาเป็นมหาดเล็ก เอาไว้ในกรมมหาดเล็กมากเข้า ก็ตั้งเป็นกรมขึ้น อันนี้ฉันใด กรมช่างสิบหมู่

ก็ฉันนั้น ช่างสิบหมู่เป็นแต่ชื่อกรมที่รวบรวมช่างไว้มีสิบหมู่ด้วยกัน ไม่ใช่ช่างในบ้านในเมืองมีแต่สิบอย่างเท่านั้น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ผู้ซึ่งได้ควบคุมช่างสิบหมู่เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้แต่งโคลงบอกชื่อหมู่ช่าง ซึ่งท่านได้ควบคุมไว้ มีดังนี้

เขียน กระดาษ แกะ หุ่น
ปั้น ปูน รัก นูชา

กลึง หล่อ ไม้สูง

สลัก ช่างไม้”

จำนวนหมู่ช่างในโคลงนี้ นับได้ ๑๓ หมู่ เกินกว่าชื่อไปสามหมู่ คิดว่าจะเต็มเข้าทีหลัง...”^๔

งานช่างศิลป์ไทย

เมื่อก้าวถึงช่างแล้วจะเห็นได้ว่าช่างไทยแต่ละประเภทมีงานศิลป์ให้รังสรรค์มากมาย ที่สำคัญจะไม่กล่าวไม่ได้คือ “งานจิตรกรรม งานหุ่นและหัวโขน งานสลัก หนังก้อนและหนังก้อน งานเครื่องไม้ จำหลัก งานหล่อโลหะ และงานปูนดินโลหะ” ซึ่งทั้งหมดเป็นศิลปะในรูปแบบสถาปัตยกรรม หมายความว่า สามารถสัมผัสหรือซาบซึ้งได้ด้วยการได้ยืนกับดูและเห็นกับตา ทั้งนี้ศิลปะดังกล่าวเกิดจากช่างฝีมือแขนงต่างๆ ได้แก่

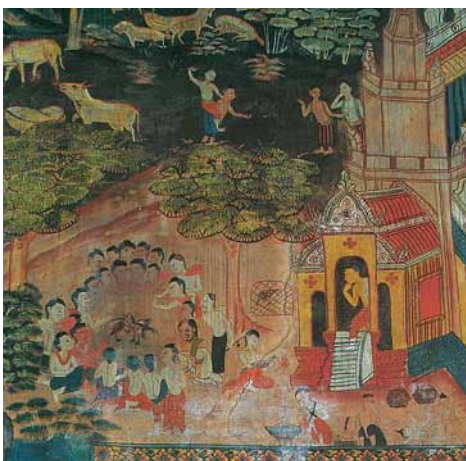
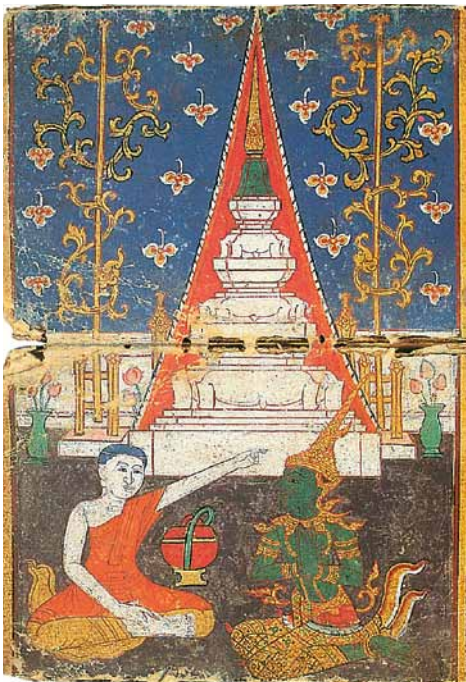
ช่างเขียน คือ ผู้มีฝีมือในการเขียนภาพและระบายสี ในสมัยโบราณแต่ละท้องถิ่นมีคำเรียกช่างเขียนแตกต่างกัน เช่น ช่างแต้ม ช่างวาด และช่างระบาย เป็นต้น

ช่างหุ่น คือ ผู้มีความรู้ความชำนาญในการทำหุ่นต่างๆ โดยใช้วัสดุจากธรรมชาติ มาต่อเติมแต่งขึ้นรูป ที่สำคัญได้แก่ งานโครงหุ่นไม้ ดิน กระดาษ หุ่นเชิด และหัวโขน

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถ วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน

(ภาพบน) ภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ

วัดโชติธมธาราม จังหวัดระยอง

(ภาพล่าง) ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวัดตะคุ

จังหวัดนครราชสีมา

(ภาพซ้าย) ภาพจิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถ

วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน

ช่างสลัก คือ ช่างที่ชำนาญการใช้
สิ่ว ช้อน และมีดคว้าน เจาะหรือสลักบน
วัสดุประเภทไม้ หนังสัตรี และกระดาดทำ
ให้เกิดเป็นลวดลาย รูปภาพต่างๆ สำหรับ
ประดับอาคารและใช้เพื่อการแสดง

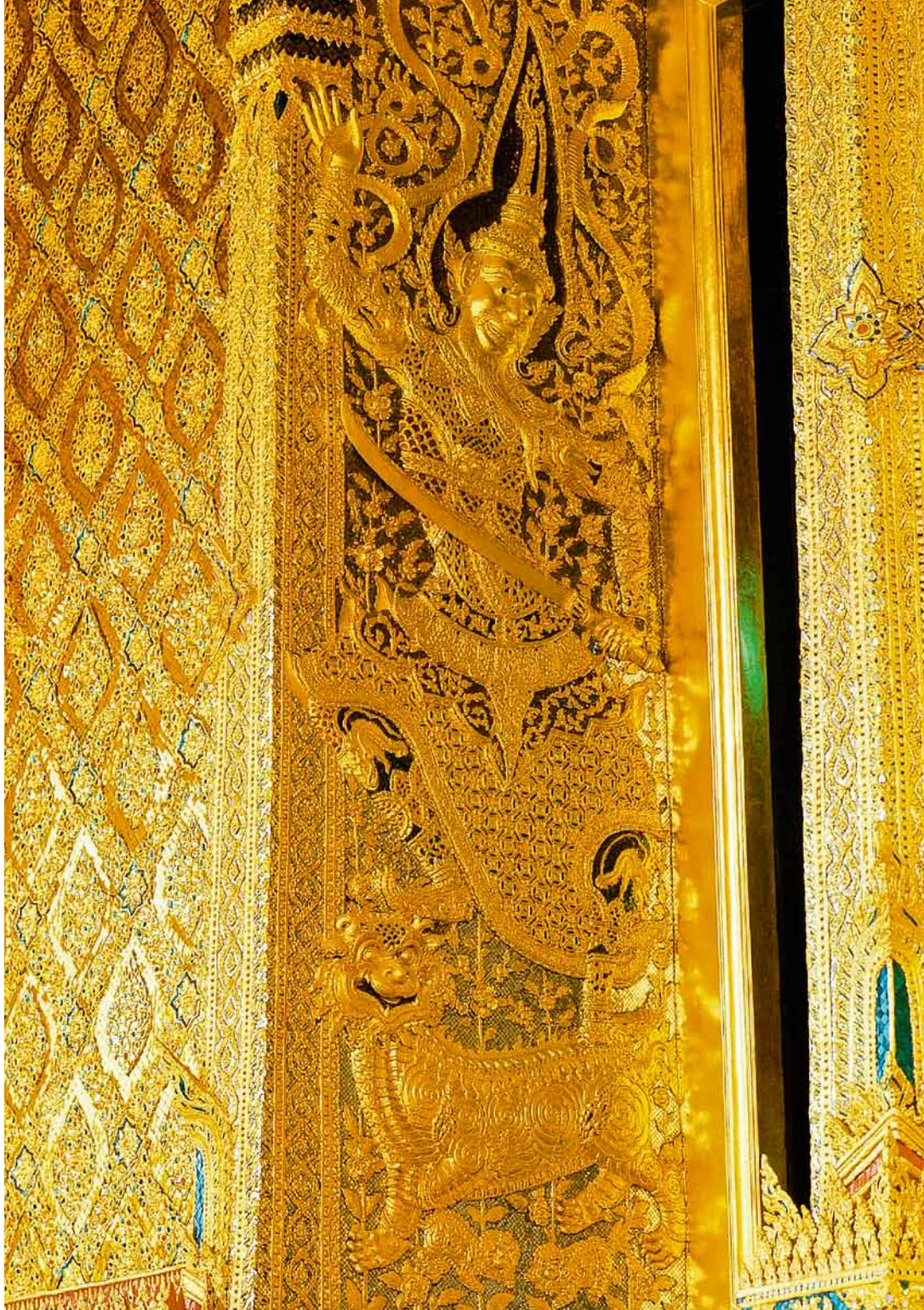
ช่างหล่อ คือ ช่างที่เชี่ยวชาญการ
หลอมโลหะแล้วเทขึ้นรูปในแม่พิมพ์ซึ่งเป็น
ประติมากรรมต่างๆ เช่น พระพุทธรูป เทวรูป
และเครื่องราชูปโภค เป็นต้น

ช่างบุ คือ ผู้สามารถสร้างชิ้นงาน
ด้วยการบุหรือบุบให้เกิดการโค้งเว้าของ
โลหะ ผ้า กระดาด จนเกิดลวดลายงดงาม
แล้วนำไปหุ้มประติมากรรม เช่น พระพุทธรูป
เทวรูป เทวดา เครื่องราชูปโภค และหุ้ม
สถาปัตยกรรม เช่น พระธาตุเจดีย์ เครื่อง
ประดับประกอบอาคาร เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ “ช่าง
ฝีมือไทย” และ “งานช่างศิลป์ไทย” ความ
น่าสนใจไม่ใช่เพียงความสามารถเชิงช่าง
หรือความงดงามของศิลปะเท่านั้น หากอยู่
ที่ความอลังการอันเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ
จนเรียกได้ว่า “อัตลักษณ์” ของช่าง ของ
ศิลปะด้วย สิ่งนี้เองที่ช่วยส่งเสริมให้งาน
ช่างศิลป์ยืนยงคงอยู่ไม่ขาดสาย

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี กล่าว
ไว้ว่า “ชีวิตสั้น ศิลปะยืนยาว” งานช่าง
ศิลป์ไทยก็ได้แสดงให้เห็นประจักษ์แล้ว จากนั้น
จึงขึ้นอยู่กับเราและเยาวชนทั้งหลายที่ต้อง
สืบทอดการสร้างสรรค์งานอันมีค่าให้ “อยู่
ชั่วกัลปาวสาน” ต่อไป

(ภาพบน) ทวารบาล (แบบเขียวกาง) พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ
(ภาพซ้าย) ทวารบาล (แบบเทวดา) จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(ภาพบน) พระพุทธรูปประทับภายในซุ้มทรงปราสาท สำริด ศิลปะลพบุรี (ศิลปะร่วมแบบเขมร)
 (ภาพขวา) พระพุทธรูปทรงเครื่อง ลงรักปิดทอง ศิลปะอยุธยา

เชิงอรรถ

^๑ ศิลป์ พีระศรี. **ศิลปสงเคราะห์**. (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร ๒๕๑๕).
หน้า ๓๑-๓๒.

^๒ โชติ กัลยาณมิตร. คำนำหนังสือ (โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช) **ผลงาน
๖ ศตวรรษของช่างไทย**. จัดพิมพ์โดย กรมการศิลปากร อนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม สมาคม
สถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์. (กรุงเทพฯ : สหชัยการพิมพ์ ๒๕๒๐).

^๓ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. “บทบาทของช่างในกรุงรัตนโกสินทร์” **ศิลปะไทยที่น่ารู้**.
พิมพ์ครั้งที่ ๑. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ๒๕๒๙). หน้า ๑๐-๑๖.

^๔ **มรดกช่างศิลป์ไทย**. จัดพิมพ์โดย โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย.
(กรุงเทพฯ : บริษัท สตาร์ปรีนท์ จำกัด ๒๕๔๒). หน้า ๒๗-๒๘, ๓๑.